

KÁSA CSABA

A KAZÁRFÖLDÖN SZÍNIELŐADÁS RUTÉN ÉS HÉBER DALAI¹

1910. augusztus 6-án mutatta be Janovics Jenő igazgató² társulata az alig egy hónapja megnyílt kolozsvári Nyári Színházban (Színkörben) Géczy István *Kazárföldön* című háromfelvonásos zenés népszínművét. Címe szinte ugyanaz, mint Bartha Miklós szociográfiájának,³ azzal a különbséggel, hogy itt nem külön-, hanem egybeírva szerepel a témát szolgáltató nép bevándorlási célterülete. Írója feltehetőleg ezzel jelezte, hogy darabját ugyanazon társadalmi problémák⁴ ihlették, mint Bartha könyvét. Csak a feldolgozás más, nem szociográfia, nem publicisztika, hanem szépirodalom.

Garamszegi Géczy István a korszak ünnepezt színpadi szerzője volt. Református család sarja, nemességüket 1212-ben kapták ősei. Édesapja 1847-ben megszőkött a szülői háztól és vándorszínészekhez csatlakozott. Talán innen eredt fiának a színészelethez való vonzódása, aki 1859. május 11-én született Alsóábrányban (ma Bükkábrány, Borsod-Abaúj-Zemplén megye). A középiskola befejezése után rajzot tanult, majd azt abbahagyva 1880-ban színésznek állt, s 17 éven keresztül kis társulatok tagjaként bejárta az országot. Közben írta színműveit, amelyek közül egyet társasága is bemutatott. Első és talán legnagyobb sikere a *Gyimesi vadvirág*

¹ Részletek a szerző *A kazárföldön a magyar színpadokon* c. tanulmányából. In: Darányi Ignác – Egán Ede – Bartha Miklós. *Nemzetpolitika a hegyvidéken*. A Székelykeresztúron 2017. november 3-án megtartott konferencia kötete. Budapest, 2019.

² Janovics Jenő (Ungvár, 1872. december 8. – Kolozsvár, 1945. november 16.) színész, színgazgató. A Színiakadémia elvégzése után 1896-ban szerződött a kolozsvári Nemzeti Színházhoz. 1905-től 1932-ig, majd 1945 tavaszától haláláig töltötte be a társulat igazgatói tisztségét. Jelentős szerepe volt a Hunyadi téri színház építésében és a nyári színkör közsínházzá alakításában. Létrehozta Kolozsvárott a némafilmgyártást, öt év alatt hetvenkét játékfilmet készített.

³ Bartha Miklós: *Kazár földön*. Ellenzék Könyvnyomda, Kolozsvár, 1901. Legutóbbi kiadása: Különnyomat *Bartha Miklós összegyűjtött munkái. Első kötet. Sajtó alá rendezte Samassa János dr., Szmertnik István dr., Sztankovits Ferencz dr. Budapest, 1908.* című mű hasonló kiadása 105–297. oldaláról. Lakiteleki Tölgy Alapítvány, 2016.

⁴ A korról és a társadalmi háttérrel bővebben: Darányi Ignác, a magyar mezőgazdaság megújítója. I. kötet: Botlik József: *A magyar nemzetpolitika előfutárai*. Darányi Ignác – Egán Ede – Kazy József. Herman Ottó Intézet Nonprofit Kft. Budapest, 2018. II. kötet: *Küzdelem a magyar nemzetpolitikáért. Válogatott dokumentumok (1896–1910)*. A dokumentumokat összegyűjtötte, szerkesztette és a bevezetést írta Kása Csaba. Herman Ottó Intézet Nonprofit Kft. Budapest, 2018.

volt, amellyel elnyerte az 1000 forintos népszínházi millenniumi díjat. A Népszínház műsorra tűzte a darabot, egy év alatt 50-szer adták elő, s íróját országszerte ismertté tette. Ezután a színház hivatalnoka, később az Országos Színészegyesület titkára, a Petőfi Társaság tagja lett. 1936. január 8-án halt meg, szülőfalujában mai napig mellszobra őrzi emlékét. Életrajzírója 1938-ban 46 darabját tudta felsorolni, feltehetőleg ennél többet is írt.⁵

Nem találtuk előzményét annak, hogy miért választotta témájául Géczy István a rutén parasztság sorsát, elszegényedésének okait. Az első híradások 1910. július végén, augusztus elején jelentek meg a budapesti lapokban a készülő előadásról. „*Kazárföldön* címmel Géczy István új darabot írt, melynek témáját a ruthén nép életéből merítette. A darabot eredeti ruthén és héber dalok tarkítják; a ruthén dalok szövegét Szabó Sándor, Máramarosmegye alispánja,⁶ míg a héber dalok szövegét dr. Kiss Arnold óbudai főrabbi⁷ írta; az utóbbiak zenéje eredeti héber zene. Géczy darabját a kolozsvári Nemzeti Színház fogja bemutatni.”⁸ A háromfelvonásos népszínmű a „rutének helyzetével foglalkozik fenn a Kazárföldön egy izgalmas mese keretében – jelezte egy másik hírlap a színházi rovatában. – A darab érdekességét emelik az eredeti héber és rutén dalok. A héber dalok szövegét Kiss Arnold dr., a budai főrabbi írta, zenéje eredeti héber zene.”⁹ A következő előzetes már a készülő előadás tartalmát is sejtette, „amely a rutén nemzetiségi vidék zsidó-kérdésével foglalkozik, de természetesen a népszínmű közvetlen és könnyebb hangján. Sok rutén és héber népdal van a darabban, valamennyi egészen eredeti. A premieren a szerző is jelen lesz.”¹⁰

Az új színdarab előkészületeiről a kolozsvári sajtó is hírt adott. A *Színházi Újság* július 30-i számában jelezte az előadás 1910. augusztus 6-i és 7-i időpontját.¹¹ Az *Ellenzék* szerint „igen nagy, a közönség minden réteg-

⁵ Sövény Aladár: *Garamszegi Géczy István*. Budapest, 1938. További irodalom: *Géczy István halála. Koszorú*, 1936. április 188–190. o., Terescsényi György: *Géczy Istvánról*. In: *Két székfoglaló. Koszorú*, 1938. január 116–120. o., Dudás Sándor: *Géczy István népszínműirodalmi munkássága. Matyóföld*, 1983. 1. sz. 77–82. o.

⁶ Szabó Sándor, szigeti (Máramarossziget, 1852. november 9. – Máramarossziget, 1917. november 3.) alispán. Máramarosmegye szolgálatába lépve először aljegyző, 1894-től főjegyző, 1899-ben alispán lett. Költeményeket, elbeszéléseket és tárcákat írt, lapot szerkesztett. 1905-ben a Petőfi Társaság a tagjai közé választotta.

⁷ Kiss (Klein) Arnold (Ungvár, 1869. november 2. – Budapest, 1940. november 14.) főrabbi, író, költő és műfordító. Az Országos Rabbiképző Intézet elvégzése után a zsolnai, a veszprémi, majd 1901-ben a budai hitközség rabbija lett. 1937-től tanított a Rabbiképző Intézetben.

⁸ *Pesti Hírlap*, 1910. július 29. 7. o.

⁹ *Az Újság*, 1910. július 29. 11. o.

¹⁰ *Pesti Napló*, 1910. augusztus 2. 14. o.

¹¹ *Színházi Újság*, 1910. július. 30. 9. o.

ére kiterjedő érdeklődés nyilvánul meg a holnap esti premier iránt. (...) A szerző már a városban van, s jelen lesz a bemutató előadáson.”¹² A város színházi hetilapja lehozta a színlapot és ismertette a darab rövid tartalmát: „Rochlim Efraim lengyel pálinkafőző egy ruthén faluba érkezik, ahol Grün Izrael hitsorsosa segítségével megtelepszik. Gerlán Mihály gazdag ruthén parasztgazda lakást ad Efráimnak. Gerlán fia, a büszke gazda fia beleszeret Efráim szép leányába, szerelme visszhangra talál, s együtt elhagyják szüleiket. Efráim megátkozta gyermekét.”¹³

Ez a tartalmi összefoglaló azonban rendkívül elnagyolt, leegyszerűsített figyelemfelhívó hirdetés. Szerencsére fennmaradt a színelőadás szöveggönyve.¹⁴ A darabban összesen 16-an szerepeltek: Gerlán Mihály rutén gazda, fia Vasili, bérese Nikolaj. A faluban már régebben letelepedett Grün Izrael regálé bérlő.¹⁵ A Lengyelországból frissen érkező Rochlim Efraim pálinkafőző, felesége Rebeka, lányuk Rachel. Szurduk Iván, Podmaleczky Miter rutén parasztok, Márka, utóbbi felesége. Mihál, András, Kuzskov pálinkázó rutének. A kiuzsorázottakon segíteni akaró állami alkalmazott mérnök. A rabbi, aki feleségül kéri Efraim lányát, végül egy csendőrösvezető.

A történet egy kis rutén faluban játszódik, Máramaros vármegye Tiszavölgyi járásában. Az első felvonás Gerlán Mihály házánál, az utcán kezdődik. Megérkezik Rochlim Efraim családjával, szekérével, lovával, és egy hordó, még otthon főzött pálinkával. Sátrat kezd építeni, bízva abban, hogy aznap, az ünnepen el tudnak adni egy kis itókát. Grün Izrael reggel kinyitja kocsmáját, megismerkedik Efraimmal és családjával. Kiderül, Efraimék azt hitték, a Kánaánba jönnek, de útlevél, engedély nélkül érkeztek, a csendőrök eddig minden faluból elkergették őket. Izrael szerint „itt sem fenéig tejfel. Sokan vagyunk, a nép pedig szegény. A fiatalja kivándorol Amerikába. Asszonyokon, öregeken, keveset lehet keresni. Kínlódunk – no no – de azért úgy ahogy megélünk.”¹⁶ Elmondja még, hogy Gerlán Mihály, felesége halála óta ivásra adta a fejét, a fia próbálja visszatartani. Efraim

¹² *Ellenzék*, 1910. augusztus 5. 5. o.

¹³ *Színházi Újság*, 1910. augusztus 6. 9. o.

¹⁴ Géczy István: *Kazárföldön*. Népszínmű 3 felvonásban. Könyvnyomat. Kolozsvár, 1910. (Továbbiakban: *Kazárföldön*.)

¹⁵ Jura regalia: Királyi haszonvétel. Két fajtája volt, a nagyobb és a kisebb. A nagyobb a tulajdonképpeni jura regalia, a korona jövedelmeihez tartozott s közszükségletek fedezésére szolgált. A kisebb – regalia minora – a nemesi jószágok tulajdonával összekötött haszonvétel, amelyek közt az ún. földesúri haszonvétel a nemesi jószág tulajdonosát illette. Ilyen volt az italmérsi és koresmáltatási jog. 1888-tól állami egyedárúság lett.

¹⁶ *Kazárföldön*. 10. o.

kinézi magának Gerlán rozoga istállóját, kibérelné a letelepedéshez, de Izrael szerint nem fogja tudni. „Csak egyszer csalhassam be a korcsmámba – válaszolja Efraim – másodszor már hívatlanul is bejön. Aki az én pálinkámat megkóstolja, örök hűséget esküszik neki.”¹⁷ Izrael csalárd segítséget ígér a család ottmaradásához, ha kérdezik, rokonának fogja őket vallani.

A következő jelenetben megismerkedünk Gerlán Mihállyal és fiával, Vasilivel. Veszekednek, a fiú a saját lábára szeretne állni, megegyeznek, hogy írást csináltatnak a jussról. Izrael bort meg pálinkát ígér leszámolásra, azaz későbbi elszámolásra, hitelbe, de átengedi az üzletet Efraimnak, aki megkóstoltatja Gerlánal a Lengyelországból hozott pálinkáját. Felesége, Rebeka úgy intézi, hogy lányuk, Rachel adja oda, azért, hogy szépségével Vasilit is megszelídítsék. A két fiatal rátartin, lekezelően viselkedik egymással, majd Gerlán és fia elmegy a jegyzőhöz.

Iván, Miter és a felesége Márka tojást és báránybőrt próbálnak pálinkára cserélni Izraelnél, aki Efraimot, mint a sógorát mutatja be, és utóbbi ad nekik pálinkát. „Lesz még itt több is. Ma én vagyok a gazda – mondja Efraim. Akinek pénze nincs, van becsülete.”¹⁸ Azaz hitelbe is hajlandó adni. Közben csendőrök érkeznek. Izrael tanúsítja, hogy az idegenek a rokonai. Az igazoltatás során kiderül, hogy se útlevelük, se letelepedési engedélyük. Végül, mivel a pálinkázó rutének is tanúsítják, hogy a „zsidó jó ember”, ezért Izrael felelősségére 24 óra haladékot kapnak, vagy szereznek letelepedési engedélyt, vagy visszaküldik őket Lengyelországba. A letelepedéshez épületet kell bérelniük, Gerlán istállójában bíznak. Efraim ráparancsol a lányára, hogy legyen jó Vasilizhez. Közben gyülekeznek a rutének, megérkezik Mihály, Kuzskov, András. Miter dicséri Efraimot, „új zsidó van, nagyon jó ember – a becsületre is ád.”¹⁹ Azaz hitelre is mér pálinkát. A rutének isznak, dalolnak, Efraim itatja őket, s közben felajánlja, „ha ti is egy-két jó szót szólnátok Gerlának, bizony meghálálnám! Nem fogyna ki a kontótok. Jó ember vagyok, együtt innánk, mulatnánk.”²⁰ Efraim elmondja Izraelnek, mi a szándéka Gerlán Mihállyal: „Megszerettem vele az italomat, hogy ő is megszeressen engem... Aztán bérbe venném tőle azt a rozoga istállót, meghúzódnám ott addig, amíg... jobb akadna.”²¹ Visszaér Gerlán gazda, iszik, ráveszi a fiát, igyon ő is. Annyira ízlik Gerlának Efraim lengyel pálinkája, hogy meg akarja venni az összeset. Efraim azt válaszolja, hogy nem

¹⁷ Uo. 13. o.

¹⁸ Uo. 27. o.

¹⁹ Uo. 31. o.

²⁰ Uo. 32–33. o.

²¹ Uo. 35–36. o.

eladó, viszi magával vándorlása során, s ahol megtelepszik, ott méri ki. Gerlán sajnálkozik, hogy nem az ő falujában telepszik le, de ezt csakis – hangsúlyozza – a „pájinka” miatt mondja. Efraim ekkor úgy érzi, eljött az ő ideje, megkéri tisztességes árendáért a rozzant istállót, mert akkor a letelepedéshez meglenne a jussa. Gerlán gögösen visszautasítja, zsidó az ő portáján sohase lesz. Fia nem ennyire elutasító. „Jó árat ajánlott érte! Ezt az istálló s italt. Fogadd el, ha olyan nagyon vágyol utána.”²² Azonban Gerlán megmakacsolja magát. Közben isznak, dalolnak, táncolnak. Vasili megrészegeedik, táncolni hívja Rachelt, aki visszautasítja. Vasili erőszakkal megcsókolja a leányt, válaszul Rachel öklével a férfi arcába vág. Vasili megszegeyenül a falu előtt. Gerlán Mihály jót mulat az eseten. „Gerlán Vasilit, a falu legnyalkább legényét képen vágta egy zsidó lány – egy lopott csókért. No ilyen csodát se láttam... Te nagy hetykén vágta az apád szemébe – mondja a fiának –, hogy részeges korhely, ... hogy kiveszed a jussodat, mert eliszom... Te csak egyszer ittál, az is a torkodra forrt.”²³ Gerlán Mihálynak jó kedve támad, meg akarja ajándékozni Rachelt, amiért lefőzte a fiát, így beleegyezik az istálló haszonbérletébe. Izrael azonnal rohan a jegyzőért, hogy írást csináltassanak róla.

A második felvonás már Gerlán Mihály szobává és boltta alakított istállójában játszódik. Efraim az üzleti könyveit nézegetve beszélget feleségével. Kiderül, hogy Vasili elköltözött apjától, házat vett, s Rachel pedig feltűnően sokat jár arrafelé. Efraim elmondja, hogy az öreg Gerlánt már a markában tartja, de a fiával nem boldogul. Az anyai jussa hatvan hold szántó, egy kis rét, kövér legelő, meg egy darab erdő, azt is szeretné megszerezni. Megérkezik Gerlán gazda, s 100 pengőt szeretne kölcsönkérni, de Efraim nem ad. A beszélgetésből kiderül, hogy közös üzletbe fogtak, Gerlán pénzéből 300 bárányt vettek, Efraim legelőin híztak kövér birkává, s a megegyezés szerint a hasznot felezni kellene. Gerlán mivel nem kap kölcsönt, követelni kezdi a sajátját, a közös üzletből a nyereség felét.

Közben Miter jön a boltba, két liter pálinkáért. Efraim eljártssza, hogy milyen drága lett az ital, végül egy bárányt kér érte. Majd aláírhatja vele, „hogy Podmaleczky Mitertől megvettem illő áron egy tavaszi báránykát, ki is fizettem, amit ő mához 8 napra tartozik az udvaromba behozni, amit ha elmulasztana, ugyanaz összel két bárányt tartozik adni.”²⁴ Szurdok Iván egy

²² Uo. 44. o.

²³ Uo. 50. o.

²⁴ Uo. 60. o.

véka²⁵ lisztért érkezett, Efraim öt forintért²⁶ akarja adni. Iván esküdjözik, hogy aratás után meghozza a pénzt. Efraim megkérdezi, hogy akkor aratás után mi-ből fog élni, s rábeszéli, vigye el, majd később ledolgozza az árát. Aláírat vele egy papírt, amin vele együtt húszan vállalnak kötelezettséget 10 napszámra.

Vasili felelősségre vonja Efraimot, amiért az apját itatja, s azért, mert a közös üzletben az apja mindenét elvesztette, Efraim pedig semmit. Az apja háza és földje már Efraimé. Ő persze minden vádat visszadob Vasilire, miért nem vigyázott jobban az apjára. Vasili megfenyegeti Efraimot.

A rabbi meglátogatja Efraimot, aki nagy megtiszteltetésnek veszi, hogy megkérte a lánya kezét. Azonban hiába apja minden rábeszélése, Rachel nemet mond. Az anyja ingadozik kettőjük között.

Megérkezik Gerlán gazda, Efraim elszámol vele. Előadja, hogy a birkák megdöglöttek, mert mételyt kaptak. Ezért Gerlán a hibás, mert ő vette azokat, s a pásztort is ő fogadta fel. A húst eladta ugyan, de abból semmi sem jár Gerlán-nak, ugyanis ő vitte a vásárra a bőrét, mikor a döghúst kimérte. A birkabőrért pedig semmit sem kapott, mert az elhullott állat bőre nem tartja a szőrt. Végül kiszámolja, hogy még Gerlán tartozik neki. Az elkeseredett gazdának pálinkát ad. Amikor már látja a hatását, aláíratja vele, hogy Gerlán Mihály átadja a házát és a kertjét Efraimnak örökáron az 1680 forintos tartozása fejében. Efraim bejelenti a családjának, hogy két hét múlva átköltöznek Gerlán házába, majd a feleségével elmegy bejelenteni a rabbinak, hogy a lánya hozzá fog menni. Valójában azonban – mint korábban elmondta Efraim a családjának – mind a 300 birka bőrét eladta, 150 forintot kapott érte. „Ez jó üzlet volt, Rebeka. Gerlán Mihályon nagyot rántott, rajtam nagyot lendített. Haj, ez a világ sorja, ami az egyiknek árt, az a másiknak használ.”²⁷ Áttekintve a közös vállalkozást: Gerlán vette a bárányokat, fogadta fel a pásztort, tehát övé volt a kiadás. Efraim pedig 150 forintért eladta a bőroket. A húsból mennyi bevétele lett, az nem derül ki a szöveggönyvből, de azt is ő tette el. Végül ráadásnak megkapta Gerlán gazda állítólagos tartozása fejében ellenérték nélkül annak a házát és a földjeit.

Vasili megérkezik Efraim házába, Rachel találja otthon. Elmondja neki, hogy apja minden vagyona Efraimé lett, kivégezte a pálinkájával. Ezért elhatározta, hogy kipusztítja a faluból az egész fajzatát. Rachel sírni kezd, ami meghatja Vasilit, így megígéri, hogy őt megkíméli. Majd azt is megígéri,

²⁵ Űrmérték, nagysága vidékenként 25–35 liter között váltakozott.

²⁶ A korona 1892-ben történt bevezetésekor árfolyamát a korábbi osztrák értékű (ezüstalapú) forint felében állapították meg. A köznyelv még sokáig forintnak nevezte a kétkoronást.

²⁷ Uo. 56. o.

hogy Efraimot sem bántja. Amikor látta, hogy mit művelt az apjával, cselekedni szeretett volna, de nem akarta, hogy vér folyjék. Később azért nem tett semmit, mert Rachelre nézve elpárolgott a haragja. Rachel ráébred, hogy szerelmes Vasilibe, s megígéri, ha apja arra kényszeríti, hogy hozzámenjen a rabbihoz, akkor inkább megtagadja Yehovát.

A harmadik felvonás Gerlán házában játszódik, amelyben már Efraimék laknak, falusi viszonyok között gazdagon berendezkedve. Rachel az édesanyjával beszélget, aki sírdogál lánya választása miatt. Rachel szerint az öreg Gerlán átka nehezedik rájuk. „Ti elraboltátok Gerlán Mihály vagyonát, az ő fia elrabolta a ti legdrágább vagyonotokat, leányotok szívét.”²⁸

Bejön Szurdok Iván, aki szeretné egészen vagy legalább részben érvényteleníteni a kontraktust,²⁹ hivatkozva egy mérnökre. De Efraim nem egyezik bele: „Nekem hiába sóhajtozol. Én már ismerlek téged, Szurdok Iván, ismerem a fajtádat. Ha baj van, sírtok, ha kölcsönt kértetek, sírtok, ha vissza kell fizetni, sírtok. Mindig sírtok, de sohase dolgoztok.”³⁰ Iván felajánlja, hogy inkább visszafizeti a liszt árát, csak szabadulhasson a napszám elvállalt kötelezettségétől. De Efraim nem enged. „Hallgass! A kontraktus beszél, nem a mérnök. Itt én vagyok az úr, nem a mérnök. Megértettél?”³¹

Megjelenik a színen a mérnök. Kiderül, hogy állami országút épül a falu közelében, amelyről Efraim korábban tudomást szerzett. Azért kötötte le előre a falubeliek munkáját, hogy az állam ne kaphasson napszámot, csak ő rajta keresztül, természetesen magas felárral. A mérnök felelősségre vonja Efraimot amiatt, „hogy ez a szegény nép meg legyen fosztva a becsületes kenyérkeresettől, lefoglalta őket.”³² Efraim képmutatóan azzal vág vissza, hogy valójában az állam fosztja ki a rutént, ugyanis hagyja, hogy pálinkával elbutítsák. Mert ebből van neki a legnagyobb haszna a fogyasztási adó révén.³³ A mérnök ajánlatot tesz Efraimnak. A munka el fog tartani 30 napig, de nem engedheti meg, hogy 10 napot görnyedjenek az emberek egy véka lisztért. Felajánlja, hogy ad a munkásoknak 6 korona napszámot, amiből fizetnek 3 koronát 10 napon át Efraimnak. De ő elutasítja annak ellenére, hogy a mérnök véleménye alapján meg lenne belőle a becsületes haszna. A mérnök szerint Efraim „rosszabb az uzsorásnál. Nem a pénz szörny ördöge szállta meg magát, nem az beszél magából, hanem az örök,

²⁸ Uo. 99. o.

²⁹ Szerződést.

³⁰ Uo. 101. o.

³¹ Uo.

³² Uo. 103. o.

³³ Persze kifizeti, hogy a kazár a feketén főzött pálinkája után sohasem fizet adót.

élő, leküzdhetetlen, rettenetes fajgyűlölet.”³⁴ Efraim visszavág: „A fajgyűlölet! Hát kimondta az úr azt a szót, amit 2000 esztendő óta oly gögösen dobnak az arcunkba nekünk, az egy igaz istent, a Yehovát imádó, hithű kiátkozottaknak? 2000 esztendő óta vándorolunk a világ négy sarka körül, lenézés, gúny, nélkülözés között, fáradt testünk pihenést nem lel, szomjúhozó lelkünk enyhülést nem talál. Ezer rettegés közt ütjük fel sátrunkat, s mintha annak a nagypénteknek a története mindannyiunk homlokára szégyenbélyeg gyanánt volna oda sütve, gúny, lenézés, megvetés és nyomor a mi osztályrészünk. Amit mi keresünk, az a gazok keresménye, amit mi cselekszünk, az a latrok cselekedete. És ha el nem hullunk kóbor ebek gyanánt mindannyian az árok partján, ha a nélkülözés megacélozza lelkeinket, legyőzhetetlenné teszi testünket, s Yehova nevével ajkunkon megpróbálunk élni, magunknak és szeretteinknek jó létet szerezni, a krisztusi szeretet fülünkbe ordítja – fészítsd meg. A szeretet vallása fajgyűlöletnek nevezi azt, ha a veszett farkas harap. Hát uram, ilyen veszett farkas vagyok én, egy a milliókból, ne csudáld uram, ha harapok.”³⁵ A mérnök megdöbbenve hallgatja, majd elmegy. Efraim megkérdezi magától, miért húzta ki belőle, mi is fáj nekik?

Efraim visszahívja Szurdok Mihályt. Azt ajánlja nekik, fogadják el a munkát, dolgozni fognak rajta 30 napot, s kapnak 20 napi bért érte.³⁶ Azután kapnak tőle ajándékba minden napra fél liter pálinkát. Ha Iván okosan beszél a többiekkel, akkor ő egy liter pálinkát kap és egy fél kenyeret naponta. Feltétele, 6 koronán alul ne szegődjenek el, van az államnak elég pénze, hadd fizessen. Közben a kezeit dörzsölgeti, 6 korona napszám esetén legyen csak 4 korona a nyereség. 20 embernél naponta 80 korona, 10 nap alatt 800 korona, elég jó üzlet lesz.

Rachel megmondja apjának, hogy nem megy feleségül a rabbihoz. Vasili bejelenti Rebekának, hogy leányával elmegy a faluból. Rebeka a szemére hányja, hogy ellopta a leánya szívét. Vasili azzal válaszol, hogy „én is elloptam valamit tőletek. Kevesebb lesz a rovásotokon isten előtt.”³⁷ Rebeka megbékél, boldogságot kíván leányának. Vasili bejelenti, eladta mindenét jó áron a jegyzőnek, a pénzből vásárolhat egy kis földet, „magyar földet”. Rachel megígéri, hogy dolgozni fog.

Gerlán Mihály felelősségre vonja Efraimot, mert elbutította a pálinkájával, s így tudta elvenni a vagyonát. Vasili szerint az apja önmagát okolhatja ezért, utólag sópánkodni késő. Bejelenti, hogy holnap elmegy a faluból, s magával viszi az apját

³⁴ Uo. 106. o.

³⁵ Uo. 106–107. o.

³⁶ Mert 10 napit már lekötött.

³⁷ Uo. 112. o.

is. Gerlán előbb le akar számolni Efraimmal. Megvádolja, hogy a birka nem volt mételyes, drága pénzért mérte ki a húsát és adta el a bőrét. Fia szerint most már késő, aláírta a papírt. Mivel Vasili az apja felszólítására sem öli meg Efraimot, maga Gerlán kezdi el ütni. Rachel berohan a dulakodás zajára, sikoltozni kezd, mire Vasili kiment a kezei közül Efraimot. Gerlán felelősségre vonja fiát, aki bejelenti, hogy szereti Rachelt, ezért lépett közbe. Gerlán Mihály ezután felakasztja magát az istállóban. Rachel megvádolja az apját, őmiatta történt, adonáj nevével ölt az apja. Vasili biztosítja Rachelt, hogy őt nem okolja, továbbra is szeretni fogja. Efraim átokkal fenyegeti lányát arra az esetre, ha elmegegy Vasilivel. „Nem félek tőle – mondja az apjának Rachel. – Az a gyűlölet, amit belém oltottál mindenki iránt, aki nem adonájhoz imádkozik, szeretetté változott, melyről lepattan az átok. Tartsd meg a vagyonodat, én menekülök tőle, egy új életbe, ahol nincs gyűlölség azért, hogy ki kihez imádkozik – de van a munka szerette megelégedés – a kölcsönös szeretet okozta boldogság.”³⁸ Efraim megátkozta lányát: „Adonáj hallgass meg! Bosszúálló adonáj büntesd meg, kénköves tűzeső égesse el bűnben fertőző testét. Kutyák rágiák le testéről a húst, a csontjai rohadjanak el az árok partján. Bosszúálló adonáj hallgass meg! Hatalmas úr, te tégy igazságot.”³⁹

A darabot Géczy István zenés népszínműnek nevezte, ugyanis öt dalbetétet énekeltek el a színészek, zenekari kíséret mellett. Fennmaradt a partitúra, egyik része kéziratos, másik része könyvatos. Három héber és két rutén dal szerepel benne.⁴⁰

Az első héber dalt a darab elején Rachel éneкли, amikor egy hét bolyongás után megérkeznek a rutén faluba, az ígélet földjére. Ez volt a bölcsődala is:

„Vérpatakok könnyforrások / Zuhogóan omlanak / A mi régi nagy bánatunk / Újra szívünkre szakad. Anyák sírnak tépott szívvel / Sikonganak gyermekek / Utcák során szana-széjjel / Holt tetemek fekszenek. Adjatok hát testvéreim / Könnyet ontva szemetek / Gyászruhát a halottaknak / S az élőknek kenyeret. Ki érti meg messze földön / Idegen gyász mit sirat / Idegen könny idegen bú / Idegen vért nem igaz. Ezer szív, de egy a bánat / Ezer ház és egy ajtó / Egyek vagyunk sírhalomban / Gyászban könnyet hullajtó.”⁴¹ Majd újra következik a refrén: Adjatok hát testvéreim...

³⁸ Uo. 122. o.

³⁹ Uo. 123. o.

⁴⁰ Országos Széchényi Könyvtár Színháztörténeti Tára. Jelzete: Szinh. 1316. (A továbbiakban: Partitúra.) Nem teljesen egyeznek a dalok szövegei a szöveggönyvben és a partitúrában. Mi a partitúrában – mivel abból énekelte a színész és játszott a zenekar – található szövegváltozatot tekintjük előadottnak.

⁴¹ *Kazárföldön.* 5–6. o.

Efraim pálinkával itatja a ruténeket és kéri, segítsenek neki elérni azt, hogy Gerlán Mihálytól az istállót kibérelhesse. Úgy tesznek, mintha velük mulatnának, ő is és Izrael is. Utóbbi a rutének biztatására el is énekel egy dalt: „Ki az, ki létünk megédesítője / az asszony az asszony / Ki a vidámságnak a megkeserítője / az asszony az asszony / Ki emel fel minket a hetedik égbe / S ki hűti le aztán forró kedvünk jégbe / Ki tud úgy kacagni, hogy soha nincs vége? / Kacsintani csalfán a férfi szemébe / az asszony az asszony / Ki az, ki édes bájos és negédes / az asszony az asszony / Ki az, aki durcás bájos és szeszélyes / az asszony az asszony / Ki az, akinek édes minden porcikája! / S ki az, akinek mégis hamis a zuzája / Övé minden kincsünk kerek e világon? / Ének lant és hárfá valóság és álom / Csitt hallgatok közeleg a párom / az asszony az asszony.”⁴²

Mint korábban említettük, Gerlán gazdának ízlik Efraim pálinkája. Ráveszi fiát, igyon ő is. Vasilinek jó kedve támad, elénekel egy szomorú kezdetű, de vidám mulatozásba csapó dalt: „Elröpültek már a darvak / Hová tűntél szép párocskám. /: Az én fiatal éveim / Így repülnek el lassacskán / Sötét felhő, zúgó felhő / Hulló könnyeim patakja. /: Sírnak fekete szemeim / Sírnak nappal és éjszaka.” Ezután jön a vidám rész, Iván, Miter és Márka közbe-közbe kurjongatnak: „Két galambka vizet ivott, kettő megzavarta. /: Bárcsak a mi szerelmünk irigye, mindje megpukkadna / Nem fogom én az asszonyt megverni / az asszonyt menyecske. /: Nem fogok én vizet inni, a víz hidegecske.”⁴³ Majd újra a refrén: Bárcsak a mi szerelmünk...

Ezután Márka egy szomorú nótába kezd: „Hol a Fekete folyó / Magyar földet köszönti / Hol a kanyargó Tisza / A Feketét beéri / Ott te sápadt kis Anicám / Miként virág nyíltál / Ott élted le ifjúságod / Boldog csak ott voltál. Ott nyílt ki az én szívem / Édes szerelemre / Ott borultál szerelemmel / Dobogó szívemre / Az angyalok irigyelték / Földi boldogságom / Elragadtak karjaimból / Gyönyörű virágom.” Ez a dal is átcsap szilaj mulatozásba: „Mikor én még kicsi voltam / Ringatott a jó anyácskám / Heje huja, heje huja / Aludj szegény kis báránycám / Heje huja, heje huja / Aludj szegény, kis leánycám.”⁴⁴ Az utolsó két versszak mint refrén többször megismétlődik.

Az utolsó – héber – dalt Rachel éneklí akkor, amikor édesapja megemlíti neki, hogy férjhez szeretné adni a rabbihoz: „Nem tudom én, hogy oly boldog / Nem is régen mért voltam / Pedig tél volt, búsan pihent / Erdő, mező halottan. /: Sirt a szélvész könnyet ontott / Borús felhő keserve / Csak egy legény borult

⁴² Partitúra, oldalszámolás nélkül.

⁴³ Uo.

⁴⁴ *Kazárföldön*. 46–47. o.

akkor / Az én ifjú tavaszt váró szívemre. ./ Nem tudom én, hogy én mostan / Oly szomorú mért vagyok / Pedig nyár van, május hava / Most virágzik, most ragyog. ./ Rózsa jázmin elborítja / Illattal a kerteket / Csak egy legény hagyott cserbe / Hűtelenül, szívtelenül engemet. :/”⁴⁵

A szereposztás a következő volt: Gerlán Mihály: Szentgyörgyi István,⁴⁶ fia Vasili: Gáthy Kálmán,⁴⁷ fia bérese Nikolaj: Bérczi Mihály.⁴⁸ Grün Izrael: Nagy Gyula.⁴⁹ Rochlim Efraim: Fehér Gyula,⁵⁰ felesége Rebeka: Laczkó Aranka,⁵¹ lányuk Rachel: Berky Lili.⁵² Szurduk Iván: Makray Dénes.⁵³ Podmaleczky Miter: Mátrai Kálmán,⁵⁴

⁴⁵ Uo. 72. o.

⁴⁶ Szentgyörgyi István (Diósjenő, 1842. február 20. – Kolozsvár, 1931. október 20.) színész. Debrecenben teológusnak készült, 1859-ben Alsódabason kántortanító volt. 19 éves korában beállt a kassai színtársulatba, majd Budán és Pécsen játszott. 1871 tavaszán kezdte el hat évtizedes, megszakítás nélküli kolozsvári pályafutását, amelynek során korának legnagyobb magyar színművészei közé emelkedett. Janovics Jenő több némafilmjében szerepelt, a *Bánk bán*ban Tiborc megszemélyesítése volt legfeljethetlenebb alakítása. *Emlékezéseim* című könyve 1923-ban jelent meg Kolozsváron.

⁴⁷ Gáthy Kálmán György (Beregszász, 1873. június 5. – Máramarossziget, 1919. március 13.) színész. Asziniakadémia elvégzése után 1898-ban lépett színpadra. 1908–1911-ig Kolozsvárott, utána Budapesten működött.

⁴⁸ Bérczi Mihály (Tamásfalva, 1890. március 10. – Marosvásárhely, 1958.) színész, színházi titkár. 1910-ben került színpályára, többször volt a kolozsvári társulat tagja. 1945 és 1957 között a marosvásárhelyi Székely Színházban játszott.

⁴⁹ Nagy Gyula (Szeged, 1872. január 15 – ?, 1935 után) színész. 15 éves korában megszökött a szülői háztól és színpadra lépett. 1909-től Kolozsvárra szerződött, ott ünnepelték 1912-ben a 25 éves jubileumát. Később Budapestre költözött, ahol 1928-ig több színházban játszott. Onnan kezdve 1935-ig minden évben megjelent a neve a szerződés nélküli színészek jegyzékében.

⁵⁰ Fehér Gyula (Kecskemét, 1879. március 11. – Budapest, 1965. október 8.) színész. A Solymossy Elek-féle színésziskolába járt, 1898-ban végzett. Több társulatban szerepelt, 1909-től 1910-ig Kolozsváron játszott. 1914 és 1935 között a budapesti Nemzeti Színház tagja. 1922-től egy évtizeden át tanított az Országos Színészegyesület Színészképző Iskolájában. 1940-ben visszavonult, 1946-tól 1957-ig újra a Nemzeti Színház tagja lett. *A filmjatszás művészetének kézikönyve* címmel Budapesten 1942-ben jelent meg kis fizete színinövendékek és műkedvelők számára.

⁵¹ Laczkó Aranka (Kassa, 1861. november 19. – Budapest, 1953. július 19.) színész. 1876-ban kezdte pályáját, több társulatban játszott. 1896-tól 1929-es nyugállományba vonulásáig a kolozsvári Nemzeti Színház tagja volt. Ezután Budapestre költözött és 1938-ig még vállalt fellépéseket. Játszott Janovics Jenő némafilmjeiben is.

⁵² Berky Lili (Győr, 1891. március 15. – Budapest, 1958. február 5.) színész. 1903-ban végzett az Országos Magyar Királyi Színművészeti Akadémián. 1906-tól Kolozsváron játszott. 1911-ben Budapestre költözött, de 1915 és 1919 között a kolozsvári Nemzeti Színház állandó vendége maradt. 1917-ben férjhez ment Gózon Gyulához. 1925-ben közösen nyitották meg a Muskáti Kabarét, amely nem lett sikeres. Haláláig budapesti színházakban játszott. Kellemes hangja miatt a rádió kedvelt mesemondója, sokat foglalkoztatott filmszínész volt.

⁵³ Makray Dénes (Istensegits, 1866 – Kolozsvár, 1910. december 9.) színész, rendező. Pályáját kardalusként kezdte Kolozsvárott. A győri, soproni és debreceni színházban töltött évek után 1905-ben került vissza Kolozsvárra, ahol haláláig dolgozott.

⁵⁴ Mátrai Kálmán (Gyöngyös, 1865. július 29. – Budapest, 1916. augusztus 22.) színész. 1881-ben lépett a színpadra és különösen komikusszerepekben aratott sikereket. 1902–1904 és 1905–1910 között működött Kolozsvárott, ahol rendezett is.

felesége Márka: Simon Mariska.⁵⁵ A pálinkázó rutének, Mihál: Pálfi Bertalan, András: Balog Árpád, Kuzskov: Paksi Sándor. Mérnök: Pajor Ödön,⁵⁶ rabbi: Kardos Andor,⁵⁷ csendőr őrsvezető: Fehérvári József. A darabot rendezte: Hetényi Elemér.⁵⁸

Augusztus 9-én, kedden a budapesti hírlapok a darab sikeréről, a szerző ünnepléséről írtak. A *Budapesti Hírlap*nak Kolozsvárról azt jelentették, hogy a *Gyimesi vadvirág* ismert szerzőjét, Géczy Istvánt, Bartha Miklós hasonló című könyve ihlette. „A cselekmény a magyar felföld Tiszamenti járásának egyik kisközségében a rutén paraszt nyomorúságos életét világítja meg. Géczy igen érdekes mese keretében mutatja be, népszínművének főalakja, aki egy pohárka édes pálinkáért lemond vagyonáról és emberségéről. Az újdonság erővel teljes hangja és hatásos néprajzi környezete, rutén és héber dalaival együtt szép sikert aratott. A szereplők közül, kivált Szentgyörgyi István, a színház oszlopos művésze kapott temérdek tapsot a vezető szerep való, emberi ábrázolásáért. Mellette kitűnt Berki Lili, Laczkó Aranka, Fehér, Nagy, Gáthy, Makrai, Mátrai és Kardos. A jelenvolt szerzőt minden fölönás végén melegen ünnepelték.”⁵⁹

A *Pesti Napló* ugyanaznap telt házról – mely a vasárnapi, második előadáson is megismétlődött – tudósított. „A darab a rutén paraszt nyomorúságosan züllött erkölcsi életét mutatja be, mely egy kis édes pálinkáért lemond vagyonáról és emberi voltáról. Géczy ezt egy érdekesítő mese kíséretében nagy hatással mutatja be; alakjai tipikusak, élethűek, nyelvezete erőteljes és helyenként megrázóan drámai. Néhány szép ének is van a darabban, eredeti rutén és héber melódiák, melyek stílszerűen simulnak a darab tárgyához. A színészek mindent megtettek a darab érdekében és igazán

⁵⁵ Simon Marcsa (Tápiósele, 1882. november. 21. – Budapest, 1954. január 8.) színész. 1899-ben végzett Rákosi Szidi színésziskolájában. Eleinte a Mariska nevet használta. Szabadkán, Nagyváradon, majd 1908 és 1916 között Kolozsváron működött. 1917-ben Budapestre költözött, ahol 1952-ig több társulatban játszott.

⁵⁶ Pajor Ödön (Kiskunmajsa, 1879. június 28. – ?,?) színész, énekes. Az Országos Zeneakadémián szerzett operanékesi diplomát. Kolozsváron lépett fel először 1906-ban, ahol 1911-ig működött.

⁵⁷ Kardos (Kohn) Andor (Nagyvárad, 1875. május 1. – Budapest, 1938. március 18.) színész. 1897-ben kezdte a pályáját. 1901-től a pécsi majd a győri színházban, utána Budapestén Nagy Imre kabaréjában játszott. 1910-ben és 1911-ben fellépett Kolozsváron is. 1918-ig a Magyar Színház művésze volt. 1923-ban a marosvásárhelyi-nagyszebeni színházak igazgatója lett. Később a színeztől visszavonult. Több színdarabot írt.

⁵⁸ Hetényi (Dömény) Elemér (Ádánd, 1866. december 12. – Kolozsvár, 1941. június 14.) színész, rendező, pedagógus. 1889-ben lépett először színpadra Magyaróvárott. 1903-ig vándortársulatokban szerepelt. Ekkor szerződött le Kolozsvárra, ahol 18 évig játszott és rendezett a Nemzeti Színházban. 1921-ben Nagyváradra ment, rendező és igazgatóhelyettes volt, majd színésziskolát alapított. Ezután Kolozsvárott, Aradon és Nagyváradon dolgozott. 1935-ben Kolozsváron színészképző iskolát nyitott. Rendezett némafilmeket és több gyermekoperettet is írt.

⁵⁹ *Budapesti Hírlap*, 1910. augusztus 9. 11. o.

értékes művészi alakításokat produkáltak. Legelől járt a kolozsvári színház neszтора, Szentgyörgyi István, akit nyílt színen is gyakran megtapsoltak. Kitűnően játszottak: Berki Lili, Laczkó Aranka, Fehér Gyula, Nagy Gyula, Gáthy, Makrai, Mátrai és Kardos.”⁶⁰ A közönség „az újdonságot rendkívüli figyelemmel kísérte és felvonások végén a szereplőkkel együtt a szerzőt is többször a lámpák elé szólította.”⁶¹

A *Pesti Hírlap* jó előadásról, kitűnő alakításokról, és arról számolt be, hogy a színmű íróját a felvonások végén számtalanszor kitapsolták. „A szerző a rutén nép életéből vette darabjának tárgyát. A gyámoltalan, a pálinkáért élő-haló Gerlán Mihályt teljesen kifogatja vagyonából Efrajim; az utóbbitól még leánya, Rachel is elfordul és szívét az ifjú Gerlánnak, Vasilinak ajándékozza. Végezetül Gerlán meg akarja fojtani Efrajmot, aki csak az ifjú pár közbelépésére menekül meg a biztos haláltól. Most már az ifjú pár elhatározza, hogy elmegy a faluból és új életet kezd. A két apa átkaitól kísérve hagyják el a falut; Gerlán végelkeseredésében felakasztja magát. Efrajim pedig megszagatja ruháit, mint akinek meghalt a leánya... kitűnő alakítást nyújtott Szentgyörgyi (Gerlán Mihály) és igen jól állta meg helyét Fehér Gyula mint Efrajim. Tetszett Berky Lili, Laczkó Aranka, Kardos, Gáthy és Mátray játéka.”⁶²

Az *Újság* tudósítása is a földművesek mértéktelen pálinkafogyasztását emelte ki. „Az egész kis rutén községben egyetlenegy parasztleányon kívül nincs emberi lény, aki ne volna toprongyosan részeges és ne vinné minden vagyonát a község zsidójának az életet ölő pálinkáért. A közönség nagy érdeklődéssel kísérte a darabot s annak gyönyörű nyelvezetét. Egy pár szép dal is van benne, melyek szintén tetszettek. Az előadás és rendezés semmi kívánni valót nem hagyott fenn.”⁶³

A Szegeden megjelző *Délmagyarország* is beszámolt a kolozsvári premierről. A témáról mindössze annyit írt, hogy az a rutén parasztlakosság életéből van merítve. Viszont kiemelte az előadás sikerét. „A kolozsvári közönség rendkívül meleg szeretettel fogadta az új népszínművet. Pompás, erőteljes nyelve, tipikus alakjai s néhány jellemző nótája nagy népszerűségre tarthat számot.”⁶⁴

Az *Erdélyi Lapok* kritikája szerint a szerző a Bartha Miklós könyvéből jól ismert környezetből merítette darabja témáját, azonban a *Gyimesi vadvirág*

⁶⁰ *Pesti Napló*, 1910. augusztus 9. 13. o.

⁶¹ Uo.

⁶² *Pesti Hírlap*, 1910. augusztus 9. 7. o.

⁶³ *Az Újság*, 1910. augusztus 9. 11. o.

⁶⁴ *Délmagyarország*, 1910. augusztus 11. 10. o.

szerzőjére csak a sokszor költői és mindig drámai dialógusok emlékeztettek. A kritikus szerint az előadásban új oldaláról ismerte meg Géczy Istvánt mint vezércikkíró. „Pompás vezércikkeket hallottunk alakjaitól az orosz zsidók üldözéséről, a szeretet új vallásáról... de az bizonyos, hogy a kazár és a pálinka működését meglepő erővel állította élénk hatásosokká kiélezett jele- neteiben.”⁶⁵ Az előadást zajos sikernek látta, kitűnőnek értékelte. A színészek közül kiemelte Szentgyörgyi Istvánt, aki „annyi igazsággal és egyszerűséggel alakította a szerencsétlen Gerlán Mihályt, amennyi csak – Szentgyörgyitől telik.”⁶⁶ Megdicsérte még Fehér Gyulát, aki teljes megértéssel játszotta Efraimot, és Makray Dénest, aki megdöbbentően realista alakítást nyújtott egy alkoholista szegény rutén szerepében.

A Bartha Miklós által alapított kolozsvári *Ellenzék* című napilapban az ugyancsak rugonfalvi születésű Sebesi Samu,⁶⁷ a szigorú kritikus – egyben Bartha unokaöccse – hosszú elemzést írt az előadásról. Szólt erényeiről és hibáiról is. A bevezetésben megemlítette, hogy Géczy István, a népszínművet próbálta megújítani, de ami nem sikerült Gárdonyi Gézának és Móricz Zsigmondnak, az neki sem fog. Nem jutott tovább, mint a mádi kazár. Meséibe megpróbálta bevinni a szociális problémákat, de ismeretek híján nem áll biztos alapokon. „A *Kazárföldön* című darab egyik Kárpát-hegyvidéki ruthén községben játszik – írta Sebesi –, ahová egy szép napon megérkezik kis batyujával, a familiával és egy hordócska pálinkával Rochlim Efraim, lengyel zsidó. Grün József hitrokonához száll, aki rokonának vallja, hogy megmentse az eltoloncolástól. Efraim tehát marad, s hozzá kezd az üzlethez. A tudatlan, szegény, és pálinkát kedvelő ruthén néptől egy esztendő alatt jó módra hízik Efraim. Gerlán Mihály, tehetősebb ruthén parasztot addig itatja, amíg minden vagyonát elkaparintja. Viszont a Gerlán fia, Vasili – Efraim szép lányát, Rachelt hódítja el. És míg Efraim a ruthén parasztokat nyúzogatja, nem veszi észre, hogy számára is készül a szörnyű büntetés, mert Rachel apját, anyját, hitét és istenét megtagadva Vasilivel egye-

⁶⁵ *Erdélyi Lapok*, 1910. 16. sz. 496–497. o.

⁶⁶ Uo.

⁶⁷ Sebesi Samu (Rugonfalva, 1859. január 20. – Kolozsvár, 1930. március 24.) újságíró, kritikus, író. Székelyföldön, az Udvarhely vármegyei Rugonfalván született. 1880-ban, érettségi után újságíró lett a Bartha Miklós által alapított kolozsvári *Ellenzék* című napilapnál. Színkritikáit Tüske Pál néven kezdte el írni. Cikkei megjelentek a *Magyar Polgár*, az *Én Újságom*, az *Aradi Közlöny*, a *Debreczen*, az *Erdélyi Lapok*, a *Függetlenség*, a *Hazánk*, a *Magyarország*, az *Ország-Világ*, a *Pásztortűz* hasábjain. 1891-től az Erdélyi Irodalmi Társaság rendes tagja. Hat novelláskötete és egy regénye jelent meg, nyolc színdarabját adták elő. Janovics Jenőnek *Leányfurfang* címmel filmforgatókönyvet is készített. Bartha Miklós Összegyűjtött munkái elé ő írta a bevezető tanulmányt. Az Erdélyi Irodalmi Társaság 1926-os közgyűlésén tiszteleti tagjai közé iktatta.

sül.⁶⁸ Sebesi elismerte, hogy a darabnak van drámai magva, azonban hiányolta a művészet finom árnyalatát. A nyelve szerinte cifra, a jellemrajz elhalványult. Efraim átkát inkább a fajgyűlölet kitörésének értékelte, mint egy magánéleti konfliktus következményének. Ebben az olvasatban a dráma oka nem az, hogy az apa által kiszemelt vőlegény helyett a szerelmét választja a leánya. Hanem az, hogy zsidó léte rekeszténnyel akar házasságot kötni, akiért még a vallását is el akarja hagyni. „Ez bizonyára valami rettenetes csapás, mert Efraim Lear királyt is megszegényítő átkokban tör ki. Ez a fajgyűlölet kétségbeesett kitörése. Ez a drámai bűnhődés lesz, melybe a keresztényeket kizsákmányoló zsidót saját lánya löki, mikor keresztényt boldogít szerelmével.”⁶⁹

Természetesen Sebesi is kereste az összefüggést az Egán Ede irányította hegyvidéki akció tapasztalatai és a színdarab között. „Géczy bizonyára olvasta Bartha Miklós *Kazár földön* című kötetét. Azt hiszem, hogy ebből merített impressziók késztették darabjának megírására. Kényes téma, mert faji érzékenységet érint. Bartha félve nyúlt hozzá és előre is védekezett, minden olyan feltevéstől, mely a hazai zsidót azonosítja a bevándorolt lengyel zsidóval, akit ő megkülönböztetésül nevezett »Kazár«-nak. A stílus megvesztegető bájával, egy nagy tehetségű publicista érveivel, s az íróművészet nem közönséges eszközeivel írta meg a Kazár-pusztítást. De ezek dacára sem menekült meg olyan természetű kritikáktól, melynek minden betűje – nem is eredmény nélkül – izzadt attól az erőlködéstől, hogy összezúzza.”⁷⁰

Az *Egyenlőség* című, önmagát *Politikai jellegű, zsidó felekezeti és társadalmi hetilap*ként meghatározó újság, a *Magyar zsidó lexikon* szerint a „zsidóság politikai, társadalmi és kulturális törekvéseinek szószólója és irányítója” Géczy darabját kritikájában egészen röviden „antiszemita népszínműnek” nevezte. Továbbá kétségbe vont dr. Kiss Arnold társszerzőségét. Bizonyítékul megkérdezték a főrabbit, aki természetesen tagadta közreműködését. „Géczy István eljött hozzám és egy zsidó-témájú darab számára verseket kért tőlem. Olyan darabnak, mely kifejezetten *filoszemita álláspontú* és mely *kedvező világításban* mutatja be a zsidókat. Én *nem adtam* neki semmiféle verset, csak a kötetemre utaltam, hogy onnan vehet néhányat a darabja számára. Azóta nem hallottam a dologról. Ez az én szereplésem ebben az ügyben.”⁷¹ A zsidó felekezeti és társadalmi hetilap

⁶⁸ *Ellenzék*, 1910. augusztus 8. 5. o.

⁶⁹ Uo.

⁷⁰ Uo.

⁷¹ *Egyenlőség*, 1910. augusztus 14. 12. o. Kiemelések az eredetiben.

végső konzekvenciája: „Kiss Arnold dr-nak tehát éppoly kevés köze van ehhez népszínműhöz, mint a többi zsidóknak, akik benne szerepelnek.”⁷²

Ezek után az *Egyenlőség* által meghirdetett vonalat vitte tovább a budapesti sajtó. A *Pesti Hírlap* szeptember végén visszatért a *Kazárföldön* kolozsvári bemutatójára. Leszögezte, hogy a szerzőtől távol állott, hogy felekezeti kérdéseket bolygasson meg. Erre bizonyíték addigi irodalmi működése, s a nyilatkozata is, „melyet egyoldalú támadások folytán a kolozsvári premiére után egyik budapesti lapban tett közzé.”⁷³ Ez egyértelmű utalás volt a cikkíró részéről az *Egyenlőségre*. A szerző tiszta szándékát azzal az állítással is hangsúlyozta, hogy a „héber dalokat dr. Kiss Arnold budai rabbi szolgáltatta.”⁷⁴

Végül a fontos kérdés – melyre megpróbáljuk a választ megkeresni –, közreműködött-e a *Kazárföldön* írásában dr. Kiss Arnold, s ha igen, mi volt a szerepe? Mint fentebb idéztük a korabeli hírlapokat – amelyek beharangozták a kolozsvári premiért –, többségében említették a főrabbi társszerzőségét. Egyedül az *Egyenlőség* cáfolta arra hivatkozva, hogy kérdésükre tagadta azt az érintett. Érdekes azonban, hogy nem találtuk annak nyomát, hogy akár az addig neki szerzőséget tulajdonító lapoknak, vagy akár a továbbiakban erről hírt adó újságoknak bármiféle helyreigazítást kérő levelet írt volna.

Pedig a főrabbi szerepét nemcsak a kolozsvári bemutató idejében, hanem később, a cáfolatok ellenére is ténynek vette a sajtó. Géczy István halálakor erdélyi sikereire emlékezve a Nagyváradon megjelenő *Erdélyi Lapok* között hosszabb méltatást az íróról. A cikkben a *Kazárföldön*ről fontosnak tartották megemlíteni, hogy Géczy „a darabot dr. Kiss Arnold társszerzővel közösen írta.”⁷⁵ A Bartha Miklós által alapított *Ellenzék* állandó rovatban emlékezett vissza az egy-egy korábbi időszakban Kolozsváron történetekre. 1935. július 31-én a város 25 évvel azelőtti, tehát 1910-es eseményeire. Ekkor készült a színház a *Kazárföldön* bemutatójára. „Az új népszínművet Géczy István írta, a héber dalok szövegét Kiss Arnold dr. főrabbi költötte, s a melódiákat Szabó Sándor máramarosi alispán gyűjtötte össze.”⁷⁶ Egy év múlva ugyanebben a rovatban a napilap lényegében megismételte a korábbi közlését. „Érdekes – olvasható az *Ellenzékben* –, hogy a dalok szövegét Kiss Arnold dr. rabbi írta s a zeneszövegeket a ruténföld egyik alispánja, Szabó István gyűjtötte össze a nép szájáról.”⁷⁷

⁷² Uo.

⁷³ *Pesti Hírlap*, 1910. szeptember 28. 6. o.

⁷⁴ Uo.

⁷⁵ *Erdélyi Lapok*, 1936. január 11. 10. o.

⁷⁶ *Ellenzék*, 1935. július 31. 7. o.

⁷⁷ Uo. 1936. augusztus 2. 13. o.

De nemcsak a sajtóban megjelent társszerzőségét nem cáfolta a főrabbi, hanem a bemutató után megjelenő szakirodalmat sem. Pedig elég sok helyen nevezték meg Géczy István darabja kapcsán.

Így a Schöpflin Aladár által szerkesztett, 1929 és 1931 között négy kötetben kiadott *Színművészeti lexikon* Géczy Istvánról szóló részben, a színművei között felsorolja a *Kazárföldönt*, egyértelműen megjelölve társszerzőként dr. Kiss Arnoldot.⁷⁸ Ugyanezen mű Kiss Arnold dr. szócikke szerint a budai vezető főrabbi jeles költő, egyházi szónok, író és műfordító. „Géczy Istvánnal együtt a *Kazárföldön* című színművét írta, illetve ennek héber vonatkozású részeit. Bem[utatták] 1910. augusztus 6-án, Kolozsvárott.”⁷⁹

Pintér Jenő *Magyar irodalomtörténete* VII. kötetében az olvasható Géczy Istvánról, hogy „darabjainak egy részét társszerzővel írta... Kiss Arnolddal a *Kazárföldön* énekes játékot.”⁸⁰

Sövény Aladár, Géczy István életrajzírója és műveinek összegyűjtője egyértelműen kijelentette: „A *Kazárföldön* társszerzője dr. Kiss Arnold volt.”⁸¹ Könyvében elemezte a főrabbi szerepét a mű megszületésében. A többi darabbal összehasonlítva szerinte könnyű kikövetkeztetni, mit adott hozzá ehhez a népszínműhöz. „Az egész meseszöveg és megoldás annyira szokatlan, hogy igen nehezen tehető fel a *Gyimesi vadvirág* szerzőjétől a különös elgondolás. Valószínű, hogy a dráma egész felépítése dr. Kiss Andor ötlete volt, bizonyítja ezt a feltevést az is, hogy az egyedüli darabja Géczynek, amely költői igazságszolgáltatás nélkül fejeződik be.”⁸² Sövény szerint Géczy inkább írt volna a befejezett dráma után még egy felvonást, hogy a bűnösök elnyerjék büntetésüket, a jók pedig jutalmukat, a közönség pedig hallja az erkölcsi tanulságot. De a *Kazárföldön* vége lehangoló, a nézők elégedetlenül távoznak, mert nem az erkölcsi jó győzött az igazságtalanság felett. „A darab elgondolása nagyrészt dr. Kissé lehet, a sok humoros ötlet, bohókás dalok beiktatása és a dráma megstilizálása Géczy tollára emlékeztet.”⁸³ Végül pedig egyértelműen a főrabbit nevezte meg Sövény a művében a héber dalok szövegyíróként.⁸⁴

⁷⁸ Schöpflin Aladár: *Színművészeti lexikon. A színjátszás és drámairodalom enciklopédiája*. H. n. [Budapest], é. n. [1929–1931.] 2. kötet. 107. o.

⁷⁹ Uo. 435. o.

⁸⁰ Pintér Jenő *magyar irodalomtörténete*. Tudományos rendszerezés. Hetedik kötet: *A magyar irodalom a XIX. század utolsó harmadában*. Budapest, 1934. 796. o.

⁸¹ Sövény id. mű 11. o.

⁸² Uo.

⁸³ Uo.

⁸⁴ Uo. 12. o.

A fenti idézetek mind dr. Kiss Arnold halála, 1940 előtt megjelent hírlapokból, könyvekből valók. Nem találtuk nyomát annak, hogy bármelyik ellen tiltakozott volna, vagy későbbi visszaemlékezések, méltatások kétségbe vonták volna ezeket a közléseket. Munkásságából azonban a róla író zsidó szerzők még életében megpróbálták kiiktatni a *Kazárföldön*ben vállalt szerepét, társszerzőségét. Ehhez rafinált trükköt találtak ki. Nem tagadták, hogy Géczy Istvánnal közösen írt színdarabot, csak magát a művet próbálták meg kicserélni. *Kazárföldön*ről *Szombatosokra*. Mégiscsak elfogadhatóbb egy általuk antiszemitának bélyegzett népszínmű helyett egy zsidó témájú darab társszerzősége.

Igy 1939-ben, dr. Kiss Arnold 70-ik születésnapjára a *Magyar Zsidó Szemlé*ben méltatások jelentek meg, összegyűjtötték irodalmi munkásságát is. Tudomásunk szerint Dr. Friedman Dénes közölte először a hamisítást: „Géczy István társszerzőségével írott színműve, a *Szombatosok* a kolozsvári Nemzeti Színházban nagy sikert aratott.”⁸⁵ Halála után, 1941-ben a *Magyar Zsidók Lapja* egyoldalú megemlékezést közölt *Kiss Arnold emlékezete, budai beiktatásának negyvenedik, halálának első évfordulóján* címmel. Ebben felelevenítik a legendát, hogy Géczy Istvánnal közös műve a szombatosokról szól. „Kevesen tudják – írta Sós Endre, a cikk szerzője –, hogy Kiss Arnold színpadi szerző is volt, akinek Géczy István társaságában írott *Szombatosok* című darabját a kolozsvári Nemzeti Színház adta elő.”⁸⁶

A probléma csak az, hogy semmi nyoma Géczy István és dr. Kiss Arnold közösen írt, *Szombatosok* című művének. Sövény Aladár a monográfiájában Géczy István 46 művét sorolta fel – olyanokat is, amelyeknek szöveggönyve nem maradt fenn, csak a hírlapok tettek említést arról, hogy bemutatták –, azonban ebben *Szombatosok* című nem található. Dr. Kiss Arnolddal közös műve viszont igen, a *Kazárföldön*.

Végrehajtottuk az ellenpróbát is. Megnéztük, a kolozsvári Nemzeti Színházban játszottak-e *Szombatosok* címmel darabot, s ha igen, annak kik a szerzői? 1850 és 1930 között egy előadást tartottak ezzel címmel, 1900. január 12-én.⁸⁷ Csakhogy a darab szerzője Somló Sándor volt, s a színlap semmiben sem utal dr. Kiss Arnold esetleges szerepére.

⁸⁵ *Magyar Zsidó Szemle*, 1939. 7. o.

⁸⁶ *Magyar Zsidók Lapja*, 1941. október 16.

⁸⁷ Vitéz (Welser) Tibor: A Kolozsvári Nemzeti Színház. Adattár. 1896. május 16. – 1906. szept. 7. Bemutatók jegyzéke 1850. jan. 1. – 1906. szept. 7-ig. Kézirat. 223–274. o., A Kolozsvári Nemzeti Színházban 1906. szept. 8. és 1919. szept. 30. között előadott színpadi művek betűsoros jegyzéke. Összeállította: Vitéz Tibor. Kézirat., A Kolozsvári Magyar Színház (később Thalia R. t.) 1919. okt. 1. és 1930. jún. 28. között bemutatott művek betűsoros jegyzéke. Összeállította: Vitéz Tibor. (1961.) Kézirat.

A fentiek alapján szinte tényként könyvelhetjük el, hogy dr. Kiss Arnold főrabbi közreműködött Géczy István népszínművének megírásában. A döntő bizonyítékot egyébként pontosan ő maga szolgáltatta ehhez. Megjelent ugyanis 1910-ben a *Köd és napsugár* című verseskötete.⁸⁸ Ennek 243–244. oldalán olvasható *Az asszony* című verse, alcíme szerint *Zsidó népdal*:⁸⁹ „Ki az, aki létünk megédesítője? / Az asszony. / S ki a vidámságunk megkeserítője? / Az asszony. / Ki emel fel minket a hetedik égbe? / S ki húti le aztán forró kedvünk jégbe? / Az asszony, az asszony. / Szembeszáll az asszony száz erős vitézzel, / S kis kutya ha vakkant, elszalad – merészen. / Ki tud úgy kacagni, hogy soha sincs vége? / Az asszony. / Kacsintani csalfán a férfi szemébe? / Az asszony. / Hamis könnyel sírni – ifjút megigézni? / Hitegetni minket – s loppal másra nézni? / Az asszony, az asszony. / Ki az, aki édes, bájos és negédes? / Az asszony. / Ki az, aki durcás, s mint a szél, szeszélyes? / Az asszony. / Ki az, kinek édes minden porcikája? / S ki az, kinek mégis hamis a zuzája? / Az asszony, az asszony. / Övé minden kincsünk kerek e világon: / Ének, lant és hárfa, valóság és álom, – / Csitt... hallgatok... közeleg a párom: / Az asszony. / Az asszony.”

Összehasonlítva a *Kazárföldön* második zsidó dalával – amit Grün Izrael énekel – abból hiányzik ennek négy sora, ezenkívül azonban szinte szó szerinti az egyezés! Kiss Arnold az *Egyenlőség* kérdésére, mint fent említettük, azt nyilatkozta: „Én *nem adtam* neki semmiféle verset, csak a kötetemre utaltam, hogy onnan vehet néhányat a darabja számára.”⁹⁰ Tehát akár közös munka eredményeként születtek meg a *Kazárföldön* héber dalai, akár a főrabbi fent idézett felhatalmazása alapján kerültek a versei a darabba, tény, hogy Kiss Arnold költeményei is annak részét képezik. Mindehhez azt is hozzátehetjük, ha a rabbi konkrét hozzájárulása nélkül kerültek volna a színműbe a versei, akkor eredményesen vehetett volna elégtételt, indíthatott volna szerzői jogi pert, hiszen egy folyóiratban és egy kötetben való megjelenéssel bizonyíthatta volna szerzőségét. De az is lehet, hogy éppen ezt nem akarta.

Véleményünk szerint a fentiek alapján joggal tekinthető a főrabbi társszerzőnek! Együttal visszautalhatunk Sövény Aladár idézett könyvére, melyben tartalmi elemzéssel mutatta be, hogy a *Kazárföldön* melyik része Géczy István és melyik Kiss Arnold munkája.

⁸⁸ Kiss Arnold: *Köd és napsugár*. Signer és Wolfner, Budapest, 1910. A kötet megjelenéséről az első híradások 1910 márciusától találhatók a sajtóban.

⁸⁹ A vers egy évvel korábban folyóiratban már megjelent. *Magyar-Zsidó Szemle*, 1909. 3. szám. 275. o.

⁹⁰ *Egyenlőség*, 1910. augusztus 14. 12. o.

Ilyen kalandos volt Bartha Miklós *Kazár földön* kötete által ihletett *Kazárföldön* című népszínmű tanulságos sorsa. Janovics Jenő, a darabot színpadra állító igazgató a jóval később – a 30-as években – írt és 2001-ben megjelent, *A Hunyadi téri színház* című könyvében így emlékezett vissza: Az új színikör műsorát hosszú ideig kizárólag magyar szerzők műveiből állította össze az igazgatóság. Ekkor került előadásra a Kazárföldön, „Géczy István darabja, mely azokból a gondolatokból viharzott színpadra, amelyeket Bartha Miklós akkor megjelent hasonló című könyve támasztott a lelkiismeretekben.”⁹¹

A székelykeresztúri konferencián az előadás után ifj. Sípos Dezső hegedű és Kóré Mózes harmonika játékaival felidéztek a korabeli előadás hangulatát. *A Hol a Fekete folyó* rutén és a *Vérpatakok könnyforrások* héber dal hangzott el. Mindkettőt megtalálják és meghallgathatják olvasóink az interneten a nagyobb videomegosztó oldalakon.

⁹¹ Janovics Jenő: *A Hunyadi téri színház*. Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár, 2001. 114. o.